

Politiek geweld in de oudheid en later: moord, koningsmoord, tirannenmoord

Recensie

Emma Southon, *A Fatal Thing Happened on the Way to the Forum. Murder in Ancient Rome* (London: Oneworld, 2020), 352pp. ISBN 978-0-86154-051-8

Anton van Hooff, *Tirannenmoord. Van Caesar tot Hitler* (Utrecht: Omniboek, 2021), 320pp. ISBN 9789401917902.

Wie er nog aan twijfelt dat de antieke Romeinse samenleving uiterst gewelddadig was, kan ik van harte de lectuur van Emma Southons instructieve, maar tegelijk vermakelijke boek *A Fatal Thing Happened on the Way to he Forum. Murder in Ancient Rome* aanbevelen. In een stijl die allesbehalve droog en academisch is, beschrijft de auteur met zichtbaar genoeg én nauwelijks verholen afschuw de vele vormen van fysiek geweld waarmee Romeinen van allerlei rang en stand vrijwel dagelijks geconfronteerd werden. De constante terreur waaraan slaven werden blootgesteld (die mochten door hun meester worden afgeranseld tot de dood erop volgde, zolang die meester ‘rationeel’ en niet impulsief handelde), de ‘spelregels’ die golden voor gladiatorengevechten (die lang niet altijd uitmondden in de dood van een van de vechtende partijen), partnergeweld en moord binnen het gezin (die kwamen voor, al ontbreken precieze statistieken), de constante vrees van vele Romeinen om ten prooi te vallen aan geniepige maar effectieve zwarte magie, de door het gerecht gesanctioneerde foltering en doding van criminelen (die vaak infernale vormen aannam), de frequente moord op ‘slechte’ keizers (zoals bekend sterven opvallend veel Romeinse keizers niet in bed) – deze en andere thema’s komen uitvoerig aan bod in Southons ontvullende mentaliteitsgeschiedenis van het oude Rome. De auteur biedt

inderdaad veel meer dan een schier onuitputtelijke en daardoor op den duur bijna vervelend monotone lijst van anekdotes over doodslag en moord. Via haar centrale thema legt ze integendeel frappante wezenskenmerken van de Romeinse samenleving en cultuur bloot – wezenskenmerken die van het oude Rome een voor moderne westerlingen volstrekt exotische plek maken.

Dat blijkt al meteen uit het allereerste hoofdstuk van het boek dat gewijd is aan een bezigheid die tijdens de Romeinse Republiek tot een almaar populairder tijdverdrijf van machtige senatoren verwerd: de al dan niet gerechtelijke moord op politieke tegenstanders. Het echte startsein tot die ontwikkeling werd gegeven door de liquidatie van de volkstribuun Tiberius Gracchus in 133 v. Chr. Van dan af was het hek van de dam en werd moord steeds meer beschouwd als een perfect aanvaardbaar middel om politieke meningsverschillen op te lossen – de geliquideerde tegenstander werd steevast weggezet als een ‘staatsvijand’, als een ondernijner van de heilige republiek. Die tendens culmineerde op 15 maart 44 v. Chr. in de moord op Julius Caesar door een groep samenzwerende senatoren onder de leiding van Marcus Junius Brutus, Gaius Cassius Longinus en de – vaak wat stiefmoederlijk behandelde – Decimus Junius Brutus Albinus. Het verhaal van de groeiende macht van Caesar, die zich uiteindelijk tot een quasi-omnipotente alleenheerser, welhaast tot een gehate koning of *rex* ontpopte en dat uiteindelijk met zijn leven moest bekopen, is overbekend maar wordt in Southons boek niettemin in geuren en kleuren opgedist. Mét tal van minder bekende of ronduit verrassende details.

Dat doet ook Anton van Hooff in het eerste hoofdstuk van zijn aangenaam en vlot geschreven boek *Tirannenmoord. Van Caesar tot Hitler*. De hoofdtitel geeft goed de specifieke insteek van de auteur aan. De moord op Caesar mag dan al stevig ingebed zijn in de politieke cultuur van de late Republiek, zij moet ook en vooral worden gezien in het licht van de antieke Griekse en Romeinse opvattingen over tirannie en tirannendoding. Als leden van de politieke en socio-culturele elite hadden Brutus en Cassius (én die andere Brutus) een degelijke retorische opleiding genoten. Als zodanig waren ze goed vertrouwd met de figuren die in hun tijd voor dé prototypische tirannendoders doorgingen: het fameuze Atheense paar Harmodius en Aristogiton, dat in 514 v. Chr. Hipparchus, een van de zonen van de (inmiddels overleden) tiran Pisistratus, uit de weg ruimden. Harmodius en Aristogiton vormden inderdaad een liefdespaar en hun moordaanslag zou volgens antieke bronnen als Herodotus en Thucydides niet zozeer door politieke motieven als wel door erotische jaloezie zijn ingegeven. In die zin waren ze in werkelijkheid geen echte of ‘zuivere’ tirannendoders. Hoe dan ook bracht hun geslaagde moordaanslag geen einde aan de tirannie van de

Pisistratiden. Net zomin als de moordenaars van Caesar een herstel van de ‘vrije’ republiek wisten te bewerkstelligen.

Dat brengt ons meteen bij de belangrijke maar ietwat netelige vraag wat een tiran en een tirannendoder precies zijn. In de oudheid werd een tiran in de strikte zin van het woord gedefinieerd als een alleenheerser die onwettig aan de macht is gekomen; vaak vertoont hij despotische trekken of worden die hem toegeschreven. Een tirannendoder is dan iemand die de onmiskenbare bedoeling heeft een tiran uit de weg te ruimen en zo democratie of politieke vrijheid te herstellen. Zoals we hebben gezien, slaagt een tirannendoder lang niet altijd in zijn opzet; niet zozeer het resultaat als wel de intentie bepaalt of een politieke moord het label ‘tirannendoding’ verdient.

Met dit kader in het achterhoofd neemt Van Hooff de lezer mee op een lange reis door de westerse (vooral Europese) geschiedenis om heel uiteenlopende gevallen van politieke moord te bespreken en telkens nauwkeurig te bepalen of er al dan niet sprake is van tirannendoding. Ook besteedt hij ruime aandacht aan de wisselende perceptie van het al met al tamelijk zeldzame fenomeen. Gold tirannendoding in de Grieks-Romeinse oudheid zonder meer als een burgerplicht, dan werden tirannendoders in de christelijke middeleeuwen als onverbeterlijke zondaars naar de hel verwezen. Het antieke denken herleefde dan weer tijdens de renaissance onder impuls van het Italiaanse humanisme en de reformatie. Die zouden hun stempel drukken op het zogenaamde ‘Besluit van Verlating’, waarmee de opstandige Noordelijke Nederlanden zich in 1581 formeel van de Spaanse ‘tirannieke’ vorst Filips II afscheidden (Van Hooff wijdde er eerder een heel boek aan). Enigszins ironisch zal de vrijheidsstrijder Willem van Oranje even later door de Fransman Balthasar Gerards uit de weg worden geruimd. Gerards was wat Van Hooff treffend een ‘overtuigingsdader’ noemt. Hij handelde niet uit geldzucht maar op grond van politieke overwegingen; alvast in zijn eigen ogen had Willem van Oranje zich op onrechtmatige wijze van de Spaanse vorst afgescheurd en kon hij dan ook als een ‘tiran’ worden beschouwd – een oordeel dat door de opstandelingen uiteraard niet werd onderschreven.

De lange en daardoor soms een tikkeltje vermoeiende sliert van politieke moorden die Van Hooff de lezer voorschotel, culmineert in de beschrijving van de aanslagen die op Hitler – ontegenzeggelijk een tiran van het zuiverste water – werden gepleegd. Daarbij blijft hij bewust wat langer stilstaan bij het minder bekende verhaal van de mislukte poging die de eenzaat Georg Elser in 1939 ondernam. En de auteur zet chronologisch zelfs nog een flinke stap verder. Zo stelt hij zich uitdrukkelijk de vraag of de Russische president Vladimir Poetin als een tiran kan en moet worden bestempeld. Het is een discussie die ook in de geschreven pers en op het internet

tegenwoordig volop woedt. Geeft Van Hooff in het slot van zijn werk overtuigend aan dat Poetins regime heel wat ‘tirannieke’ trekken vertoont, dan is hij in het tiende hoofdstuk toch wat voorzichtiger. Daar omschrijft hij Poetins macht veeleer als een late uiting van caesarisme, een alleenheerschappij dus die op geweld en schijndemocratie is gebaseerd. En daarmee treedt hij in de voetsporen van illustere voorgangers als Napoléon Bonaparte (Napoleon I) en diens neef Louis-Napoléon Bonaparte (Napoleon III).

Van Hooff heeft zonder meer een boeiend en meeslepend boek geschreven, dat bovendien rijkelijk is geïllustreerd met afbeeldingen in zwart-wit én in kleur. Tekst en beeld bieden de leerkracht Latijn, Grieks en antieke cultuur meer dan voldoende handvaten aan voor een geslaagde klassikale uitstap in het rijke domein van de receptiegeschiedenis. Met volop gelegenheid tot actualisering.

Toon Van Houdt

Toon.VanHoudt@kuleuven.be

